

УДК 821.161.2 – «652»

Тетяна ШЕВЧУК*
Ірина КОНДРАТЮК**РЕЛІГІЙНО-ФІЛОСОФСЬКІ ПОГЛЯДИ Г. СКОВОРОДИ
В КОНТЕКСТІ РОСІЙСЬКОГО НЕАКАДЕМІЧНОГО БОГОСЛОВ'Я**

Аналіз типологічної близькості богошукальних мотивів філософії Г.Сковороди з представниками російського неакадемічного богослов'я дозволяє стверджувати про естетико-філософську спадщину українського любомудра як фундамент російського неакадемічного богослов'я та провести вектори подальшого компаративного студіювання спадщини українського мислителя. Автори доводять, що філософсько-естетичні погляди Г. Сковороди резонують з аспектами російської релігійно-філософської думки. Його вченням захоплювалися такі визначні постаті початку ХХ ст., як Л. Толстой, Андрей Бєлий, С. Соловйов, В. Ерн, М. Костомаров та ін., а у спадщині публіцистів ХІХ ст. містяться виразні типологічні паралелі. Аналізується зв'язок ідей Г. Сковороди з масонськими доктринами, які опосередковано вплинули на формування майбутніх богошукальних теорій, відображених у вченнях про «зрячий розум» і «живознання» російських слов'янофілів (О. Хом'якова, І. Кирєєвського, К. Аксакова та ін.), про «цільне знання» Вол. Соловйова, «метафізику серця» П. Юркевича, «інтуїтивізм» Н. Лосського, «логізм» В. Ерна, онтологічний статус істини Є. Трубецького, П. Флоренського, «філософію імені» О. Лосєва, С. Булгакова.

Ключові слова: філософські погляди, богошукування, російське неакадемічне богослов'я.

Постановка проблеми й актуальність дослідження. Філософські погляди і творчий доробок видатного українського філософа, поета і педагога ХVІІІ століття Г.Сковороди (1722-1794) становлять золотий фонд скарбниці національної культури. Центральним структуротворчим і смислопороджуючим центром його вчення стала онтологічна теорія про *дві натури*, зміст якої розкривається через апелювання до категорій видимого/невидимого, зовнішнього/внутрішнього, тварного/божественного і *три світи*: унікальності і взаємозв'язку макрокосмічного (космосу), мікрокосмічного (людини) і символічного (Біблії) модусів буття.

Антропоцентрична проблематика філософсько-естетичних ідей Г.Сковороди актуалізована філософськими ідеями греко-римської культури, акумульованих у принципі *пізнай себе* (*nosce te ipsum*) та здобутків патристичної гностичної традиції, відображених у розумінні Біблії як системи алегоричних та символічних образів (Іустин); проведення паралелей між поглядами язичницьких і християнських боговидців (Климент Олександрійський); вчення про видиму та невидиму природу (Ориген) та людину як мікрокосм (Немесій, Григорій Нисський). Вивчення релігійно-філософських поглядів Г. Сковороди в контексті засад російського неакадемічного богослов'я розкривається в рамках наукової проблеми «Богошукування Г. Сковороди» і є продовженням раніше розпочатих студій з акцентом на впливі ідей ранньохристиянської православно-містичної екзегези на світогляд українського любомудра¹.

* Шевчук Т. – доктор філологічних наук, професор Ізмаїльського державного гуманітарного університету, Україна, e-mail: shevchuktat2@gmail.com; Кондратюк І. – магістрант, Ізмаїльський державний гуманітарний університет, Україна, e-mail: ira.condratyuk68@gmail.com

¹ Див. детільніше: Шевчук Т. С. Богошукування Г. Сковороди в контексті ідей ранньохристиянської православно-містичної екзегези. *Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету (Філологія)*. Вип. 38. Ізмаїл: РВЦ ІДГУ, 2018. С. 126-134.

Вчені неодноразово відзначали типологічну близькість богошукальної філософської доктрини Г. Сковороди із теоріями виразників російської неакадемічної релігійно-філософської думки, яку у XVIII ст. репрезентували представники російського православного *сектантства* (духобори, молокани, Старий Ізраїль тощо) та *масоні-розенкрейцери* (М. Новиков, І. Лопухін, І. Шварц та ін.). Пошуки тогочасної європейської релігійно-філософської думки були насамперед представлені в роботах *німецьких містиків* (Й. М. Екгарта, Й. Таулера, Г. Сузо, Я. Беме, А. Селезія), які через посередництво неймовірно популярних в Росії на початку XIX ст. масонських доктрин опосередковано вплинули на формування майбутніх богошукальних теорій, відображених у вченнях про «зрячий розум» і «живознаніє» *російських слов'янофілів* (О. Хом'якова, І. Киреєвського, К. Аксакова та ін.), про «цільне знання» *Вол. Соловійова*, «метафізику серця» *П. Юркевича*, «інтуїтивізм» *Н. Лосського*, «логізм» *В. Ерна*, онтологічний статус істини *Є. Трубецького*, *П. Флоренського*, «філософію імені» *О. Лосєва*, *С. Булгакова*.

Переважає більшість представників російської неакадемічної релігійно-філософської думки не була знайомою з роботами Г. Сковороди, неповне зібрання праць якого вперше побачило світ 1861 року та вийшло у доповнених варіантах 1894 та 1912 роками. Сучасники мислителя також не були знайомими з його трактатами і діалогами, які у списках поширювалися в обмеженому колі друзів філософа. Спільна для усіх них боротьба проти релігійного буквализму дозволила дослідникам віднайти низку типологічно близьких міркувань у питаннях алегоричного тлумачення Біблії, перебування Бога у серці кожної людини, необхідності пізнати себе та шукати у самому собі істину, призначення людини в мікро- і макросвіті.

Втім, не існує одностайної думки щодо ролі та місця Г. Сковороди у становленні й розвитку богошукальних відгалужень світової і, зокрема, російської релігійно-філософської думки, чим і зумовлена актуальність проведення історіографічного аналізу робіт з означеного питання. Наукова новизна цього дослідження полягає у систематизації існуючих праць з проведенням векторів подальшого компаративного студіювання філософської спадщини Г. Сковороди з представниками європейської і, перш за все, російської неакадемічної релігійно-філософської думки, спорідненість з якою обумовлена спільним історико-культурним контекстом, православ'ям та її становленням у межах єдиного імперського територіального об'єднання.

Ступінь вивченості проблеми. Розвідки вітчизняних дослідників останніх десятиліть В. Білодіда «Сковорода – містик і сотеріолог»², І. Валявко «Джерела містичного світогляду Григорія Сковороди: спроба наукової ретроспективи»³, С. Бондар «Езотерична нумерологія й есхатологія Г. Сковороди»⁴, кандидатські дисертації Л. Шаміної «Російська релігійна філософія другої половини 18 ст.: Розенкрейцери і Сковорода»⁵ (1998) і Т. Грибкова «Німецька містика і Григорій Сковорода у європейській ірраціоналістичній традиції»⁶ свідчать про необхідність подальших розвідок у напрямку уточнення містичного підґрунтя філософської доктрини Г. Сковороди, зокрема, виявлення типологічно близьких його світоглядним установам представників європейського містицизму; проведення порівняльного аналізу *літературних* форм містичних доктрин.

² Білодід В. *Сковорода – містик і сотеріолог* // Сковорода Григорій: Ідейна спадщина і сучасність / Збірка наукових праць. Відп. Ред. І. П. Стогній, проф.: вид-во Ін-ту філософії НАН України. К. 2003. С. 227-247.

³ Валявко І. *Джерела містичного світогляду Григорія Сковороди: спроба наукової ретроспективи* // Сковорода Григорій: Ідейна спадщина і сучасність. К. 2003. С. 96-120.

⁴ Бондар С. *Езотерична нумерологія й есхатологія Г. Сковороди* // Сковорода Григорій: Ідейна спадщина і сучасність: Збірка наукових праць. К. 2003. С. 248-281.

⁵ Шамина Л. А. *Русская религиозная философия вт. половины 18 в.: Розенкрейцери и Сковорода*: Автореф. дис. ... к. філософ. н.: 09.00.03 / Рост. гос. ун-т. Ростов-на-Дону. 1998. 25 с.

⁶ Грибков Т. В. *Німецька містика і Григорій Сковорода у європейській ірраціоналістичній традиції*: Автореф. дис. ... к. філос. н.: 09.00.05 / Львівський нац. у-т ім. І. Франка. 2006. Л. 18 с.

Основний виклад матеріалу. Метафізичне підґрунтя філософської доктрини Г. Сковороди з початку її публікації послугувало поштовхом до пошуку містичних елементів у її формально-змістовому стрижні та її зіставлень із вченнями представників європейського і, перш за все, німецького містицизму. Прийнято вважати, що думку про містичні джерела філософії Г. Сковороди вперше висунув Д. Чижевський (зважаючи на науковий підхід автора до осмислення цієї проблеми) в роботі «Філософія Г. С. Сковороди» (1934), розвинувши її у дослідженні «Сковородинська інтерпретація Біблії у світлі святоотцівської та містичної традиції» (1935) та у своїй останній праці «Сковорода: поет, мислитель, містик» (1974). Між тим, ще В. Ерн у роботі «Г. С. Сковорода» (1912) виокремив у підрозділ «Містична мораль» питання про неортодоксальні джерела етики Г. Сковороди. «Мораль Сковороди *містична*, – стверджував він, – і основні кардинальні чесноти для Сковороди носять характер релігійний, а ніяк не моралістичний»⁷.

Дослідник виходив з того, що головне і єдине завдання моралі Сковороди та її пафос фокусуються на оволодінні своєю внутрішньою людиною і безперервній проповіді «спілкування» з самим собою заради досягнення стану просвітлення або щастя. За Ерном, містичне джерело сквородинівської етики криється у візіонерських засобах пошуків особистістю своєї ідеальної форми, справжньої сутності та вічної ентелехії божественної думки. Таким чином, у трактуванні дослідника категорія «містичного» постає майже тотожною поняттям метафізичного, релігійного і не несе свого вузького семантичного навантаження.

Перед В. Ерном про містичні елементи світогляду Г. Сковороди писав і Д. Багалій у передмові до ювілейного видання праць мислителя 1894 року, апелюючи, в свою чергу, до роздумів Г. Гесса де Кальве про певну схильність філософа до містики («он был нѣсколько склоненъ къ мистике», – писав той), чому, на думку Гесса де Кальве, сприяло «обильное воображеніе» Сковороди, що «вело нерѣдко въ область изступленія и дѣлало от части суевѣром», однак «мечты свои скрывалъ онъ въ душѣ и никогда не выступалъ съ своими мистическими мыслями»⁸. «Сковорода не скрывалъ своихъ мыслей, – зазначив Д.Багалій, полемізуючи з Гессом де Кальве, – и то, что проповѣдывалъ онъ устно, потомъ излагалъ обыкновенно письменно, а по всей вероятности, Гессъ-де-Кальве не зналъ этихъ сочиненій; но онъ, на нашъ взглядъ, совершенно правильно видитъ источникъ нѣкотораго стремленія Сковороды къ мистицизму въ его сильномъ воображеніи»⁹.

Знаний славіст ХІХ ст. І. Срезневський також був схильний бачити містичне підґрунтя у філософсько-естетичних поглядах Г. Сковороди. У дослідженні «Отрывки изъ записок о старцѣ Григоріѣ, украинскомъ философѣ», опублікованому в харківському альманасі «Утренняя звезда» (1833, кн. 1), він характеризує його як «человѣка, съ умом, подавленнымъ мистицизмомъ», розум якого «все болѣе и наконецъ погрузился въ мрачную бездну мистицизма»¹⁰.

Д. Чижевський, аргументуючи ідею містичного походження вчення українського мислителя (причому виключно у межах містики послідовно християнської) зважив на суттєві розходження його концепції «трьох світів» з канонічними положеннями фундаментальних богословсько-філософських доктрин та співвідніс шляхи тлумачення Святого письма Г. Сковородою з теоретичними та ноєматичними практиками старохристиянських (Діонісія Ареопажита, Філона Олександрійського, Григорія Назіанзіна й ін. книжників неоплатонічних поглядів) та новочасних німецьких містиків (Й. М. Екгарта, Й. Таулера, Г. Сузо, Себ. Франка, Вал. Вайгеля, Я. Беме, А. Селезія).

⁷ Эрн Вл. Г. С. Сковорода. Жизнь и учение. М.: Товарищество типографии А. И. Мамонтова. (Русские мыслители). 1912. С. 290.

⁸ Гесс де Кальве, Вернет И. Сковорода, украинский философ. *Украинский вестник*. 1817. Ч. 6. С. 116.

⁹ Багалій Д. И. Издание сочинений Г. С. Сковороды и исследования о нем (историко-критический очерк) // Сковорода Г. С. Сочинения, избранные и редактированные проф. Д. И. Багалием. Юбилейное издание (1794-1894). Харьков: тип. Губернского прав-я, 1894. С. V.

¹⁰ Срезневский И. И. Отрывки изъ записок о старцѣ Григоріѣ, украинскомъ философѣ. *Утренняя звезда*. Харьков. Кн. 1. 1833. С. 69.

На власне містичний досвід Г.Сковороди вказує викладений у літературній формі відомий «Сон» (1758) останнього, що підштовхнув його автора до нового способу життя, роздумам над шляхами богопізнання, картиною світобудови та привів до екстатичного стану піднесення, описаному у життєписі М. Ковалинського. Приведемо і записане останнім зі слів Г. Сковороди відоме зізнання у спілкуванні з божим духом: «Имѣя разженныя мысли и чувства души моея благоговѣніем и благодарностію к богу, встав рано, пошел я в сад прогуляться. Первое ощущение, которое осязал я сердцем моим, была нѣкая развязанность, свобода, бодрость, надежда с исполненіем. Введя в сіе расположение духа всю волю и всѣ желанія мои, почувствовал я внутрь себя чрезвычайное движение, которое преисполняло меня силы непонятной. Мгновенно изліяніе нѣкое сладчайшее наполнило душу мою, от котораго вся внутренняя моя возгорѣлась огнем, и, казалось, что в жилах моих пламенное теченіе кругообращалось. Я начал не ходить, но бѣгать, аки бы носим нѣким восхищеніем, не чувствуя в себѣ ни рук, ни ног, но будто бы весь я состоял из огненного состава, носимаго в пространствѣ кругобытія. Весь мір исчез предо мною; одно чувство любви, благонадежности, спокойствія, вѣчности оживляло существованіе мое. Слезы полились из очей моих ручьями и разлили нѣкую умиленную гармонию во весь состав мой. Я проник в себя, ощутил аки сыновнее любви увѣреніе и с того часа посвятил себя на сыновнее повиновеніе духу божію»¹¹.

Прикладом візіонерства можна вважати навіть і оповідання М. Ковалинського про передбачення Г. Сковородою «морової язви» у Києві, адже, за свідченням автора біографії мислителя, саме «внутреннее движение духа непонятное», а потім і його *настійне повеління* залишити Київ врятували філософа від епідемії чуми 1772-1773 років. При чому в процесі інтуїтивного осмислення останнім раптової необхідності від'їзду, яку він розумом відкидав, працювали і нюхові рецептори («вдруг остановясь, почувствовал он обоняніем такой сильный запах мертвых трупов, что перенестъ не мог...»), матеріальний характер яких став переконливішим за внутрішній голос аргументом.

Процеси «очищення»-«просвітлення»-«екстази», вказує Д. Чижевський, є типовими ступенями містичного переживання, а сам Г. Сковорода, на думку вченого, активно знає та вживає усі поняття християнської містики (бачення, з'єднання та одруження з Богом, самообожнення, другого народження, сп'яніння, співвідповідності звуко-смако-кольорових відчуттів). «По нашій аналізі філософічної системи думок Сковороди, – писав вчений, – не залишається ніякого сумніву. Хоч «методологія» і «метафізика» Сковороди мають численні аналогії з містичними та немістичними мисленниками, та проте подають усі основні думки, яких потребує містика як своєї філософічної основи: і антитетика, і наука про коловорот, і символіка та емблематика, і містична інтерпретація Св. Письма уможливають вибудову містичної філософічної системи. <...> Єство містики – в практичній сфері й полягає в науці про цю або ту форму виходу людини поза межі її власного єства та зближення її – в цій або тій формі – до божественного буття: споглядання Бога, злиття з Богом, з'єднання з Богом, «обоження» є форми такого зближення»¹².

Думку про містичне походження естетико-філософських поглядів Г. Сковороди спростовує М. Попович в монографії «Григорій Сковорода: філософія свободи» (2007). Вчений вважає, що відсутність прямих висловлювань Г.Сковороди про *містичний* шлях богопізнання, указівок на пряме спілкування з вищими (чи нижчими) силами, що відбувається поза розумом та раціональністю, екстатичних станів, трансу, віщування і магічних дій говорить про відсутність містики як такої. Опосередкований зв'язок з містичними течіями, на думку М. Поповича, допустимий лише на рівні ставлення Г. Сковороди до віри як «прямого і некритичного прийняття певних тверджень про

¹¹ Сковорода Г. Повне зібрання творів у 2-х т. / Під ред. В. І. Шинкарука, В. Ю. Євдокименко, Л. Є. Махновця. К.: Наукова думка. Т.2. 1973. С. 463.

¹² Чижевський Д. Філософія Г.Сковороди. Харків: Акта, 2003. С. 342.

всесвіт»¹³ в контексті загального прийняття усієї християнської догматики віри разом з її певними містичними елементами в душі неоплатонізму.

Слід сказати, що метафізичне підґрунтя Сковородинівської філософії і у XXI ст. слугує фундаментом для формування різних неомістичних доктрин і спекуляцій іменем філософа. Так, у книзі «Мистика, или Смерть и воскресение Григория Сковороды» (2006) автора, який називає себе «мастером Сия» (що як така, стає історіографічною одиницею), пропонується добірка вільно прокоментованих цитат мислителя із проголошенням останнього «справжнім містиком, який завжди залишався шукачем Істини, переживав і по-сократівськи екзистенціально засвідчував її»¹⁴. Вважаємо, що цю книгу можна розглядати радше як свідчення актуальності і популярності ідей Г.Сковороди у сучасності, рівно як і необхідності всебічного наукового висвітлення містичних елементів його філософії.

Вважаючи Г. Сковороду типовим «містиком», Д. Чижевський відкинув як безпідставну тезу В. Бонч-Бруєвича про Г. Сковороду як найвиразнішого представника селянського сектантства, зауваживши, що ця «фантастична конструкція» не варта того, щоб її навіть поверхово розглядати. Як відомо, у 1912 році В. Бонч-Бруєвич з дозволу Д. Багалія та Харківського Історико-Філологічного Товариства здійснив перевидання творів Г. Сковороди 1894 року, значно доповнивши його і відшуканими Д. Багалієм новими списками автографів мислителя, і виявленими ним самим альтернативними списками першотворів у сховищах Московського Румянцевського Музею, бібліотеках Московської та Київської Духовної академії, Імператорського Харківського університету, Харківського Історико-Філологічного товариства, Санкт-петербурзькій публічній бібліотеці, архіві І. Срезневського з рукописного відділу бібліотеки Імператорської Академії Наук. У виданні 1912 року вперше з'явилися друком «Симфонія наречення Книга Асхань о познанні самого себе», «Книжечка о чтеніи священного писанія нареченна Жена Лотова», «Пря Бѣсу со Варсавою», «Диалог Имя ему: Потоп Зміин» та повний варіант «Ізраїльського змія».

В. Бонч-Бруєвич значно опрацював різні списки автографів на *текстологічному* рівні, щоправда, не з науковим, а якимось критично-любительським, спортивним інтересом ануючи ті чи інші відмінності з виданням Д. Багалія 1894 року. Крім того, редакторський коментар (як і сама серія видання – «Матеріали кь исторіи и изученію русскаго сектантства і старообрядчества») безапеляційно навішав на творчість Г. Сковороди ярлика православного сектанта. У вступній статті до першого тому зібрання праць (другий том не побачив світ), укладач зазначив, що в процесі розпочатого ним з 1900 року систематичного вивчення світогляду «російськихъ духовныхъ христіан-израїльтянъ» його вразило «разительное сходство ученія украинского старца съ тѣмъ глубоконароднымъ, широко распространенымъ въ Россіи религіозно-общественнымъ ученіемъ, котрому духовенство господствующей церкви, во главѣ съ г.г. миссіонерами, дало и даетъ презрительную ругательную кличку «хлыстовства», и которое въ сущности является весьма цѣннымъ, вразумительнымъ, интереснымъ и важнымъ и можетъ быть наиболее древнимъ пониманіемъ христіанства»¹⁵.

В. Бонч-Бруєвич не тільки стверджував про близькість та спільність, навіть в окремих випадках повну тотожність вчення Г. Сковороди з поглядами російських ізраїльтян, але й висловив непохитну переконаність у тому, що мислитель був чи не головним теоретиком російських «духовних христіан», талановито виклавши у своїх писаннях те, про що йшлося на зборах таємних общин, додавши і розвинувши це вчення,

¹³ Попович М. Григорій Сковорода: філософія свободи. К.: Майстерня Білецьких, 2007. С. 232.

¹⁴ Сия (мастер). Мистика, или Смерть и воскресение Григория Сковороды. К.: Логос, 2006. С. 13.

¹⁵ Бонч-Бруєвич В. Заметка отъ редакціи // Сковорода Г. С. Собрания сочинений / Съ биографіей Г. С. Сковороды М. И. Ковалинского, с заметками и примеч. В. Д. Бонч-Бруєвича. Т. 1. СПб.: тип. Б. М. Вольфа. 1912. С. VIII.

чим справив величезний вплив на подальший розвиток думки «носіїв народної релігійно-суспільної творчості»¹⁶.

В цілому теза В. Бонч-Бруєвича щодо філософських поглядів Г.Сковороди як варіанта селянського сектантства, націленого на встановлення альтернативних церковним догматам шляхів богопізнання, не відповідає дійсності. Г. Сковорода обурювався звинуваченнями у «маніхейській ересі»*, заперечував знайомство з «мартынистами» і, зі слів М. Ковалинського, дав вкрай негативну оцінку будь-яким проявам сектантства: «Всякая секта пахнет собственностью, а гдѣ собственномудріе, тут нѣтъ главной цѣли или главной мудрости. Я не знаю мартынистов, ни разума, ни ученія их; ежели они обособничаютъ в правилах и обрядах, чтобы казаться мудрыми, то я не хочу знать их; если же они мудрствуют в простотѣ сердца, чтоб быть полезными гражданами обществу, то я почитаю их; но ради сего нѣ для чего бы им обособничаютъ. Любовь к ближнему не имѣет никакой секты: на ней весь закон и пороки висят»¹⁷.

Тетяна Шевчук в монографії «На перехресті епох: антична література у творчості Григорія Сковороди» (2010) наголошує, що «паралелі зіставного характеру, які проводив В. Бонч-Бруєвич, переконаний у генетичному характері зв'язку релігійно-філософських поглядів Г. Сковороди з російськими духовними християнами, не носять наукового характеру. У коментарях до творів видавник знаходив зашифровані паролі духоборів у цитаті з Давіда героя діалогу «Асхань», спільні моменти у міркуваннях про людину Г. Сковороди і представників *новітньої* (!) гілки російського Ізраїлю «Початок століття», часто прив'язував несумісні поняття (поклик Духа у Сковороди / відомість духами у сектантів)»¹⁸. Однак дослідниця ставить питання про необхідність «на типологічному рівні дослідити зв'язок релігійно-філософських поглядів Г. Сковороди з вченням російських «духовних християн» у питаннях алегоричного тлумачення Біблії, існування видимої та невидимої натури, заперечення складної церковної обрядовості, близькості до народної традиції, зокрема пісенній»¹⁹. При цьому треба відразу відкинути такі крайні й відразливі форми сектантства, як «хлисти» і «скопці», поширені у віддалених Тамбовській, Курській та Костромській губерніях; «молоканів», Старого й Нового Ізраїлю, розповсюджених на територіях Саратовської, Воронізької та Астраханської губерній. Серед течій тодішнього російського православного різномислення лише ідейні засади секти *духоборів*, сповідники якої відрізнялися працелюбним і моральним життям, уявляються найбільш близькими до релігійно-етичних поглядів Г. Сковороди. До того ж, один з засновників цієї течії, Сілуан Колесніков, протягом 1755-1775 років жив на території Єкатеринославської губернії, яка граничила з Харківщиною та Полтавщиною. Цікаво було б дослідити й ідейну близькість вчення російських духоборів і англійських квакерів (на формування доктрини яких, в свою чергу, вплинули німецькі містики Я. Беме, М. Екхарт) у питаннях перебування Бога у серці кожної людини, «внутрішнього світу» індивіда, рівноправності чоловіків і жінок, що так чи інакше фігурує і у переконаннях Г. Сковороди.

В. Ерн, не будучи знайомим з виданням В. Бонч-Бруєвича, звернув увагу на заперечення Г.Сковородою будь-яких проявів сектантства і зауважив, що у Сковороді інколи відчувається якщо не сектант, то «*потенціал сектанта*», адже його «Петроу» було не «об'єктивне каміння Церкви», а суб'єктивний принцип відокремлено-індивідуального духовного життя. В. Ерн вважав Сковороду «туземним підґрунтям» російської неакадемічної релігійної філософії, що, на думку дослідника, знаходиться у прямому

¹⁶ Там само.

* Див. лист Г.Сковороди до невідомого адресата [Василя Максимовича] від другої половини 1764 р., в якому він виправдовується у звинуваченнях в ересях: Сковорода Г. (1973). *Повне зібрання праць в 2-х т.*, К. Т.ІІ. с. 387-390.

¹⁷ Сковорода Г. Повне зібрання творів у 2-х т. ... Т.2. 1973. С. 468.

¹⁸ Шевчук Т. С. На перехресті епох: антична література у творчості Григорія Сковороди. Ізмаїл: СМІЛ, 2010. С. 63.

¹⁹ Там само.

зв'язку з логістичною філософією отців Церкви і не має жодного відношення до раціоналістичної філософії заходу.

Російська дослідниця Л. Шамина у кандидатській дисертації «Російська релігійна філософія другої половини XVIII ст.: Розенкрейцери і Сковорода» (1998) також розглядає постать Г. Сковороди як російського філософа (що логічно з погляду його приналежності Російській імперії) в одному типологічному ряду з масонами-розенкрейцерами (містичні теорії яких у геометричній прогресії поширювалися з другої половини XVIII ст. на теренах держави) у питанні функціонування основних елементів філософської концепції пізнання, в процесі якого постають невід'ємними чуттєве, раціональне і релігійне знання з фокусом на серці як на органі, здатному до сприйняття «світла істини». Розуміння філософії як морального пізнання істини, – вважає дослідниця, – через скріплення в одне у акті пізнання серця, розуму і релігійно-морального пориву покладено в основу філософсько-містичної доктрини російських масонів-розенкрейцерів другої половини XVIII ст. (М. Новикова, І. Лопухіна, І. Шварца й ін.) і Г. Сковороди²⁰.

Робота Л. Шаминаї насичена цікавими спостереженнями зіставного характеру, але дисертантка не врахувала одного суттєвого моменту, а саме хронологічної послідовності виникнення філософсько-естетичних ідей російських масонів-розенкрейцерів і Г. Сковороди, навіть поверховий погляд на біографічні відомості котрих доводить, що філософські спостереження останнього *передували* виникненню російського варіанту масонської доктрини. Російський суспільний діяч і просвітитель Микола Іванович Новиков (1744-1818) у середовищі російського масонства переважно займався книговидавницькими і благодійними справами. Роки життя засновника і голови розенкрейцерської ложі (рік її заснування у Москві – 1780) Івана Георгійовича (Єгоровича) Шварца (1751-1784), члена ложі Івана Володимировича Лопухіна (1756-1816) демонструють значний відрив від життєвого шляху Г.Сковороди (1722-1794), головні твори якого були написані ще у 60-70-х роках XVIII ст., коли майбутні російські ідеологи розенкрейцерства навчалися у школах: перша редакція «Асхані» (1767) та «Наркісу» (1769), «Навчальні двері до християнського доброчинства» (1768-1769), діалоги 70-х років «Разглагол про Давній світ», «Кільце», «Розмова дружня про душевний світ», «Ікона Алквіадська» (1775-1776), «Жена Лотова» (1780).

Філософсько-естетичні погляди Г. Сковороди значно вплинули на становлення і розвиток подальшої російської і вітчизняної релігійно-філософської думки. Його вчення захоплювалися такі визначні постаті початку ХХ ст., як Л. Толстой, Андрей Бєлий, С. Соловйов, В. Ерн, М. Костомаров та ін., а у спадщині митців ХІХ ст. містяться виразні типологічні паралелі.

Висновки. Залишаються відкритими перспективи вивчення окремих вражаючих збігів у поглядах російських «мартиністів» (улюбленою формою викладення думок яких також були «діалоги») і українського філософа в питаннях ставлення до науки, що «без християнства у зло і смертну отруту перетворюється» (І. Шварц) і, власне, програмою ордену, головним завданням перших трьох ступенів якого проголошувалася необхідність «познати самого себе», «зволікати зла», «прагнути добра» та «шукати істину у самому собі». У питанні першості релігійно-філософської доктрини Г. Сковороди і російських масонів-розенкрейцерів ми погоджуємося із В. Ерном, котрий небезпідставно вважав мислителя «родоначальником російської філософської думки», «духовним зачинателем і засновником усіх крупних послідуєчих течій у російському суспільстві»²¹.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

Багалий Д. И. Издание сочинений Г. С. Сковороды и исследования о нем (историко-критический очерк) // Сковорода Г. С. Сочинения, избранные и редактированные проф. Д.

²⁰ Шамина Л. А. Русская религиозная философия вт. половины 18 в.: ... 1998. С. 1-15.

²¹ Эрн Вл. Г. С. Сковорода. Жизнь и учение. 1912. С. 331.

- И. Багалием. Юбилейное издание (1794-1894). Харьков: тип. Губернского прав-я, 1894. С. V.
- Бонч-Бруевич В. Заметка отъ редакціи // Сковорода Г. С. Собрания сочинений / Съ биографіей Г. С. Сковороды М. И. Ковалинского, с заметками и примеч. В. Д. Бонч-Бруевича. Т. 1. СПб.: тип. Б. М. Вольфа. 1912. С. VIII.
- Гесс де Кальве, Вернет И. Сковорода, украинский философ. *Украинский вестник*. 1817. Ч. 6. С. 116.
- Попович М. Григорій Сковорода: філософія свободи. К.: Майстерня Білецьких, 2007. С. 232.
- Сия (мастер). Мистика, или Смерть и воскресение Григория Сковороды. К.: Логос, 2006. С. 13.
- Сковорода Г. Повне зібрання творів у 2-х т. / Під ред. В. І. Шинкарука, В. Ю. Євдокименко, Л. Є. Махновця. К.: Наукова думка. Т.2. 1973. С. 463.
- Срезневский И. И. Отрывки изъ записок о старцѣ Григоріѣ, украинскомъ філософѣ. *Утренняя звезда*. Харьков. Кн. 1. 1833. С. 69.
- Чижевський Д. Філософія Г.Сковороди. Харків: Акта, 2003. С. 342.
- Шевчук Т. С. Богошукання Г. Сковороди в контексті ідей ранньохристиянської православно-містичної екзегези. *Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету (Філологія)*. Вип. 38. Ізмаїл: РВЦ ІДГУ, 2018. С. 126-134.
- Шевчук Т. С. На перехресті епох: антична література у творчості Григорія Сковороди. Ізмаїл: СМІЛ, 2010. С. 63.
- Эрн Вл. Г. С. Сковорода. Жизнь и учение. М.: Товарищество типографіи А. И. Мамонтова. (Русские мыслители). 1912. С. 290.

REFERENCES

- Bahalyu D. Y. (1894). Yzdanye sochynenyu H. S. Skovorody u yssledovanyya o nem (ystoryko-krytycheskyu ocherk) // Skovoroda H. S. Sochynenyua, yzbrannye u redaktyrovannye prof. D. Y. Bahalyem. Yubyleynoe yzdanye (1794-1894). – Khar'kov: typ. Hubernskoho prav-ya. s. S – LXIII. [In Russian]
- Bilodid V. (2003). Skovoroda – mistyk i soteriolog // Skovoroda Hryhoriy: Ideyna spadshchyna i suchasnist' / Zbirka naukovykh prats'. Vidp. Red. I. P. Stohniy, prof.: vyd-vo In-tu filosofiyi NAN Ukrayiny. K. s. 227-247. [In Ukrainian]
- Bondar S. (2003). Ezoterychna numerolohiya u eskhatolohiya H. Skovorody // Skovoroda Hryhoriy: Ideyna spadshchyna i suchasnist': Zbirka naukovykh prats'. K. s. 248-281. [In Ukrainian]
- Bonch-Bruevych V. (1912). Zаметка ot redaktsiy // Skovoroda H. S. Sobranyya sochynenyu / S byohrafyey H. S. Skovorody M. Y. Kovalynskoho, s zametkamy u pryemch. V. D. Bonch-Bruevycha. T. 1. SPb.: typ. B. M. Vol'fa. s. V – IKN. [In Russian]
- Valyavko I. (2003). Dzherela mistychnoho svitohlyadu Hryhoriya Skovorody: spraba naukovoyi retrospektyvy // Skovoroda Hryhoriy: Ideyna spadshchyna i suchasnist'. K. s. 96-120. [In Ukrainian]
- Hess de Kal've, Vernet Y. (1817). Skovoroda, ukraynskyy fylosof // Ukraynskyy vestnyk. CH. 6. s. 106-131. [In Russian]
- Hrybkov T. V. (2006). Nimets'ka mistyka i Hryhoriy Skovoroda u yevropeys'kiy irratsionalistychniy tradytsiyi: Avtoref. dys. ... k. filos. n: 09.00.05 / L'vivs'kyu nats. u-t im. I. Franka. L. 18 s. [In Ukrainian]
- Popovych M. (2007). Hryhoriy Skovoroda: filosofiya svobody. K.: Maysternya Bilets'kykh. 256 s. [In Ukrainian]
- Syya (master). (2006). Mystyka, yly Smert' y voskresenye Hryhoryya Skovorody. K.: Lohos. 398 s. [In Russian]

Skovoroda H. (1973). Povne zibrannya tvoriv u 2-kh t. / Pid red. V. I. Shynkaruka, V. YU. Yevdokymenko, L. YE. Makhnovtsya. K.: Naukova dumka. T.2. 574 s. Sreznevskyy Y. Y. (1833). [In Ukrainian]

Otryvky yz zapysok o startsʙ Hryhoriʙ, ukraynskom filosofʙ // Utrennyaya zvezda. Khar'kov. Kn. 1. s. 67-92. [In Russian]

Chyzhevs'kyy D. (2003). Filosofiya H.Skovorody. Kharkiv: Akta, 2003. 432 s. [In Ukrainian]

Shamyna L. A. (1998). Russkaya relyhyoznaya fylosofiya vt. polovyny 18 v.: Rozenkrejtsery y Skovoroda: Avtoref. dys. ... k. fylosof. n.: 09.00.03 / Rost. hos. un-t. Rostov-na-Donu, 1998. 25 s. [In Russian]

Shevchuk T. S. (2010). Na perekhresti epokh: antychna literatura u tvorchosti Hryhoriya Skovorody. Izmayil: SMYL. 360 s. [In Ukrainian]

Shevchuk T. S. (2018). Bohoshukannya H. Skovorody v konteksti idey rann'okhrystyyans'koyi pravoslavno-mistychnoyi ekzehezy // Naukovyy visnyk Izmayil's'koho derzhavnoho humanitarnoho universytetu (Filolohiya). Vyp. 38. Izmayil: RVTs IDHU. s. 126-134. [In Ukrainian]

Érn Vl. (1912). H. S. Skovoroda. Zhyzn' y uchenye. – M.: Tovaryshchestvo typohrafiy A. Y. Mamontova. 343 s. (Russkie myslytely). [In Russian]

Shevchuk T., Kondratiuk I. Religious-philosophical views of G. Skovoroda in the context of russian non-academic theology.

Analysis of the typological similarity of God-seeking motives of G.Skovoroda's philosophy with representatives of Russian non-academic theology allows to assert the aesthetic and philosophical heritage of Ukrainian thinker as the foundation of Russian non-academic theology as well as to conduct the vectors of further comparative study of Ukrainian philosopher heritage. The authors argue that the philosophical and aesthetic views of G. Skovoroda resonate with the aspects of religious and philosophical thought. The metaphysical basis of G. Skovoroda's philosophical doctrine from the beginning of its publication served as an impetus for the search for mystical elements in its formal and semantic core and its comparisons with the teachings of European and, above all, German mysticism. The authors outline the prospects for studying some striking coincidences in the views of Russian «Martinists» (whose favorite form of expression was also «dialogues») and the Ukrainian philosopher in matters of attitude to science, which «without Christianity turns into evil and deadly poison» (I. Schwartz). The program of the order, the main task of the first three stages of which proclaimed the need to «know oneself», «delay evil», «seek good» and «seek the truth in oneself» is also corresponds with G.Skovoroda views. On the question of the primacy of the religious and philosophical doctrine of G. Skovoroda and the Russian Rosicrucian Freemasons, we agree with V. Ern, who rightly considered the thinker «the ancestor of Russian philosophical thought», «the spiritual originator and founder of all major subsequent currents in Russian society».

Skovoroda's teachings were admired by such prominent figures of the early twentieth century as L. Tolstoy, Andrei Bely, S. Solovyov, V. Ern, M. Kostomarov, and others, and there are many typological parallels in the legacy of nineteenth-century publicists. The authors analyze the connection of G. Skovoroda's ideas with Masonic doctrines, which indirectly influenced the formation of future God-seeking theories, reflected in the doctrines of «sighted mind» and «life science» of n Slavophiles (O. Khomyakov, I. Kireevsky, K. Aksakov, etc.), on the «holistic knowledge» Vol. Solovyov, «metaphysics of the heart» by P. Yurkevich, «intuitionism» by N. Lossky, «logism» by V. Ern, the ontological status of truth by E. Trubetsky, P. Florensky, «philosophy of the name» by O. Losev, S. Bulgakov. The authors prove, that Gregory Skvoroda's philosophical observations preceded the emergence of the n version of the Masonic doctrine.

Key word: *philosophical views, God-seeking, Russian non-academic theology.*